

LUND UNIVERSITY

Rättslig diskurs i etnokulturella frågor

Banakar, Reza

Published in:

Retfærd: Nordisk juridisk tidsskrift

1992

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Banakar, R. (1992). Rättslig diskurs i etnokulturella frågor. *Retfærd: Nordisk juridisk tidsskrift*, 57(2), 38-50.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Retfærd

NORDISK JURIDISK TIDSSKRIFT

15. årgang 1992 - nr. 2

Rättslig diskurs i etnokulturella frågor

Reza Banakar

Inledning

Hur mycket kostar det i Sverige att "sätta en jude på plats"? Ett tusen kronor i skadestånd för psykiskt lidande samt 50 till 80 dagsböter enligt dagens rättspraxis. Detta pris är, enligt Skövde tingsrätt, ett *kraftigt* straff.

Den 28 augusti 1991 åtalades två unga män, E och F, vid Skövde tingsrätt för "ofredande" mot S, en värnpliktskamrat av judisk härkomst. De två unga männen hade "smädat" S genom att gå fram till honom då denne låg för natten och skrika "gas, gas, gas". De gjorde det, står det i domskälet, med anspelning på att många judar gasades ihjäl i Hitler-Tyskland. Den judiske värnpliktige var enligt de åtalade "störig" och skrytsam för denne talade ofta om att Israel var underbart och Sverige "kass".

Två veckor efter det första scenariot, den 7 april 1991, beslöt sig E igen för en "motattack" för att "sätta honom på plats". På S:s klädska skrev han: "Jude" samt "Den enda som gjort något gott åt judarna är Hitler. Han tog åtminstone livet av dom i gaskammare".

Under förhandlingar vid Skövde tingsrätt uppgav E att "han är rasist och tycker illa om utlänningar som kommer hit till Sverige och klagar på allting". F ansåg sig dock inte vara rasist men han också gjorde klart att han "tyckte väldigt illa om invandrare som bara kommer hit och klagar på Sverige och allt som finns här". Han var emellertid inte säker på om S var invandrare och "visste inte om det var bra eller ej, att Hitler låta ta livet av judar i gaskammare" står det i domen.

Åtalet mot E och F styrktes genom deras erkännande och egna uppgifter. Avsikten med deras gärningar var att S "skulle ta illa upp" och att "sätta honom på plats". Tingsrätten beslutade därför att "med hänsyn härtill och då det snarare är S:s självsfrid än hans självkänsla som kränkts bör brottet betecknas som ofredande enligt 4 kap 7 § BrB (den svenska brottsbalken). Påföljden bör bestämmas till ett kraftigt bötestraff".

Juristen och samhällsdebattören Jesús Alcalá tog upp målet på ledarsidan i Sydsvenska Dagbladet (10/9-91) och varnade för en samhällsanda som banar väg för antisemitism och rasistiska yttringar. Han var kritisk mot åklagarens och domstolens sätt att sköta processen, och menade

de att domstolen i Skövde, genom att undvika att använda sådana ord som rasism och antisemitism, i sitt sätt att motivera domslutet, förmildrade brottsrubriceringen, dämpade dess effekter och förvandlade hån och grymhet till enkla och ofarliga skärmytslingar. Alcalá skrev: "Tingsrätten ansåg alltså i fallet med beväringarna att straffet var hårt och i högsta grad kännbart. Kanske det, åtminstone så länge man står fast vid att vad som hänt enbart är att beteckna som ofredande. Men den avskryvda behandlingen av den judiske pojken var inte bara ofredande. Det var hets mot folkgrupp, ett brott som förutsätts leda till strängare straff än vad tingsrätten utdömde."

Enligt BrB 16 kap 8 § döms "den som i uttalande eller i annat meddelande som sprids, hotar eller uttrycker missaktning för folkgrupp eller annan sådan grupp av personer med anspelning på ras, hudfärg, nationalitet eller etniskt ursprung eller trosbekännelse, för hets mot folkgrupp till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter". Rent tekniskt sett kunde tingsrätten döma E för hets mot folkgrupp om vi accepterar Hans Göran Franccks beskrivning, i *Kriminalitet och frihet* (1989:38) av de villkor som ska vara uppfyllda för att någon ska kunna dömas för brottet ifråga. Franck beskriver dessa villkor på följande sätt:

- 1) meddelandet måste innehålla ett hot eller ett uttryck för missaktning, vilket uppfylls av E:s budskap,
- 2) meddelandet måste ske offentligt eller på annat sätt spridas bland allmänheten, E skrev det rasistiska meddelandet på S:s klädska, dvs på en offentlig plats,
- 3) föremålet för hotet eller missaktningen skall vara en etnisk eller religiös grupp, t ex greker, turkar, zigenare eller judar, eller flera sådana grupper sammansatta t ex "invandrare", "utlänningar", "färgade" eller "icke-kristna", vilket också uppfylls av E:s gärning.

Trots att jag principiellt instämmer i Alcalás kritik av processen vid Skövde tingsrätt, ställer jag mig dock kritisk till tre grundläggande frågor som gäller tillämpningen och effektiviteten av bestämmelsen om hets mot folkgrupp och även andra bestämmelser som kan tillkomma för att förbjuda rasistiska sammanslutningar. Mitt huvudargument är att, även om lagstiftning mot rasism och rasistiska organisationer är nödvändig, är lagen i sig inte tillräcklig för att kunna förändra kulturellt förankrat beteende om lagen inte utgör slutresultatet av en samhällelig dialog på de företeelser den vill styra.

Enligt Peter Carberg på SvD den 24 okt 1991 visar en undersökning av brott med rasistiskt eller främlingsfientligt inslag, gjord av rikspolisstyrelsen 1988, t ex att 1 979 sådana brott anmäls redan under perioden 1984-87. Endast 257 av dem, dvs 13 procent, resulterade i en dom. Men

än mer intressant är att när tingsrätten dömt någon för ett rasistiskt dåd, har hovrätten i flera fall sänkt straffet, trots att det redan från böjjan legat under straffniveån.¹ Som exempel nämnar Carberg två attentat mot den serbisk-ortodoxa kyrkan i Malmö. För mordbrand är minimi-straff två års fängelse, men speciella hänsyn kan tas till unga förövare. För det första attentatet som orsakade skador för 2,5 miljoner kronor, dömdes tingsrätten två pojkar, 16 och 17 år gamla, till ett års fängelse vardera. Hovrätten sänkte straffet till två månader. För det andra attentatet, då en vägg på den redan halvt upprunna kyrkan skadades, dömdes tingsrätten två 18-åringar till ett års fängelse. En 16-åring fick tre månaders fängelse, en 17-åring och en 16-åring fick dömdes till vardera en månad. Samtliga dömdes dessutom till skyddsstillsyn. Hovrätten ändrade straffet till två månader för de båda första och enbart skyddsstillsyn för de tre övriga.

När det med andra ord finns stora klyffor mellan lagstiftarnas påbud och förbud och de sedvänjor och normer som förespråkas av majoritetsskulturen, då kommer lagen med hög sannolikhet att misslyckas. Alf Ross definierade rättsbegreppet exempelvis med hänvisning till majoritetens rättsuppfattning, dvs med det allmänna rättsmedvetandet, och hävdade att "för att en regel skall kunna betraktas som rättsregel måste folkets efterlevnad vara motiverad av något mer än enbart rädsla" (Aubert 1980: 42).

Låt oss nu återgå till fallet vid Skövde tingsrätt. För det första även om rätten hade, i enlighet med Alcalá's förslag, rubricerat gärningarna ifråga som hets mot folkgrupp, skulle det inte automatiskt innebära att de åtalade skulle tillmätas ett hårdare straff. Den 1 december 1990 åtalades t ex en 20-årig man vid Stockholms tingsrätt för hets mot folkgrupp. Mannen hade spridit en tidning som bl a uppmuntrade läsarna att se "de färgade raserna som våra dödliga fiender". Mannen dömdes till 60 dagsböter. För det andra måste vi ställa oss frågan, om de problemen som förorsakas av rasism verkligen kan bekämpas med straffrättsliga medel och genom att låsa in gärningsmännen? Straffrätten har visserligen beträffande vissa – men inte alla – brotts typer förebyggande effekter men även när den är effektiv angriper den enbart symptomen och inte sjukdomen, vilken ofta ostört fortsätter att växa. Dessutom är kriminalvården förmodligen den minst lämpade institutionen för "rehabilitering" eller bestraffning av rasister. Genom att döma rasister till fängelse förstärker man bara deras vanföreställningar. För det tredje – och här ligger roten till det onda – är hets mot folkgrupp ett ideologiskt

1. Någon liknande undersökning har inte genomförts sedan dess. Allt pekar dock mot att antalet rasistiska och främlingsfientliga brott ökat markant.

ställningstagande i minoritetsfrågor som påtvingats samhället uppträna, och därför saknar förankring på gräsrotsnivå och även bland många av de som har ansvaret för att se till att lagen efterföljs. Lagstiftarnas intentioner går stick i stäv med vissa kulturellt grundade (van)föreställningar i etnokulturella frågor hos vanliga svenskar och därför utgör bestämmelsen i BrB som förbjuder hets mot folkgrupp enbart en tandlös lag.

Diskussioner som följer här ingår i ett försök att närmare studera relationen mellan rätten och etnokulturella faktorer i samhället. Kan rätten lösa konflikter som har sitt ursprung i det moderna samhällets mångkulturella sammansättning? Kan rasism, etnisk diskriminering och etnokulturella fördomar motverkas med rättsliga medel? Dessa utgör artikelns huvudfrågeställning, vilken först granskas utifrån ett traditionellt rättssociologiskt perspektiv och sedan vidare examineras med hjälp av den habermasianska begreppsapparaten.

Frågan om förbud mot rasistiska organisationer

Främlingsfientliga uttrycksformer blir allt vanligare, våldsammare och grymmare i Sverige. Sedan augusti förra året har ett totalt mörkhorriga personer skjutits ner i Stockholmsområdet. Ku Klux Klan bränner träkors utanför invandrarfamiljernas bostäder, grupper av ungdomar genomför organiserade attentat och mordbränder mot flyktingförälggningar, medan högerextremistiska organisationer sprider lögn och rasistisk propaganda i Sverige. Trots otaliga vittnesbörd om hur de rasistiska organisationerna under senaste tiden arbetat aktivt för att försvåra klimatet för invandrare och flyktingar i Sverige och, trots en lång lista över deras rasistiska våldsdåd, som inte sällan omfattar grov misshandling och mord, har den svenska regeringen upp till september i år bestämt vägrat att förbjuda dessa organisationer. Under 80-talet diskuterades vid flera tillfällen frågan om förbud mot rasistiska organisationer, men varje gång förkastades olika förslag som lades fram.

Den 12 september 1991 överlämnades ett lagförslag av expertgruppen i etnisk diskriminering till regeringen, enligt vilket det bl a brottsligt förklarades både att understödja och att vara medlem i sammanslutningar som ägnar sig åt rasistisk förföljelse och som använder våld som medel. Brottet ska straffas med böter eller fängelse upp till två år. Utredningen anser också att brott som begåtts med rasistiska motiv och brott med andra rasistiska inslag bör bestraffas särskilt strängt. Detta förslag är egentligen inget nytt då ett liknande förslag även lades fram för tre år sedan i slutrapporten från kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet (SOU 1988:14).

Sverige har vid upprepade tillfällen fått kritik från FN för att inte ha fullgjort konventionen om mänskliga rättigheter vilken Sverige ratificerade 1977. Enligt konventionens 1 artikel 4 § stadgas att konventionsstaterna skall "olagligt förklara och förbjuda organisationer och organiserad eller annan propaganda som främjar och uppmannar till rasdiskriminering, samt förklarar deltagande i dylik organisation eller dylik verksamhet som en brottslig handling och straffbar enligt lagen".

Bland samhällsdebattörer och politiker går meningarna isär beträffande lagförslaget. Trots ett visst stöd som lagen fått av vissa svenska politiker råder inom regeringskretsen fortfarande en kritisk hållning mot lagförslaget i den mån det gäller förbud mot rasistiska organisationer. Även de liberala och konservativa dagsidningarna i landet argumenterar mot en sådan lagstiftning.

Moiståndarna av lagförslaget använder två typer av argument. För det första hävdar de att ett sådant förbud skulle innebära ett ingrepp mot åsiktsfriheten och menar vidare att det kunde medföra även allvarliga inskränkningar i föreningsfriheten. Detta är egentligen inget övertygande argument, av den enkla anledningen, att det i många länder med gamla demokratiska traditioner, som i Danmark, Finland, Norge, Västyskland, Storbritannien och Frankrike finns sådana bestämmelser som tillkommit för att "inskränka föreningsfriheten". Dessa länder har lagstiftat mot rasistiska organisationer utan att för den skull bli mindre demokratiska än Sverige.

Även om man för argumentets skull accepterar att lagstiftning mot rasistiska sammanslutningar kan medföra en viss inskränkning av åsikts- och föreningsfriheten, måste man motivera varför det är etniska minoriteter som måste betala priset av samhällseliens liberala ideal. För vad dessa kritiker egentligen menar är att vi måste tillåta att rasistiska organisationer verkar fritt i vårt samhälle för att de tränar sin demokrati. Rasister och terroristier uppfyller m a o för dessa ivriga "demokrater" ett nödvändigt villkor för att kunna visa upp sin demokratiska tolerans.

Det är bara de som aldrig varit föremål för rasism som kan tänka sig att prioritera en hypotetisk "inskränkning" av åsikts- eller föreningsfriheten framför invandrarbefolkningens akuta behov av förbättrat rättsligt, socialt och psykologiskt skydd. Ligger det inte ett visst hyckleri, om inte självnedsägelse, i detta implicit uttryckta antagandet att bevarandet av vissa liberala ideal borde medföra inskränkning av de svagaste samhällsgruppernas mänskliga rättigheter?

Dessa "demokrater" tycks för övrigt bortse från denna grundläggande princip att vilken typ av frihet som helst bör utövas med "ansvar". Begreppet "ansvar" syftar här till nödvändigheten att inte kränka andra

människors fri- och rättigheter, och att bli ta hänsyn till deras integritet, vilket rimligtvis inte kan stämma med rasistiska organisationers verksamhet och målsättningar.

För det andra hävdar kritikerna att det är ytterst svårt att bevisa att en gärning är rasistisk. Här finns också tecken på att i avsaknad av konkreta argument överdrivr man betydelsen av bevisningssvårigheter. Omfattande bevisningssvårigheter är förknippade med många skiftande brottstyper som våldtäkt, incest, miljöbrott och ekonomisk brottslighet. Det finns dock ingen som kommer på den "geniala" idén att lagstiftningen i dessa områden borde avskaffas på grund av dessa svårigheter och/eller därför att de tycks ha mycket blygsamma allmän preventiva effekter på medborgarnas beteende.

Vi vet t ex att det är bara en fraktionsdel av alla våldtäkter, incester, sexuell övergrepp mot barn, eko-brott och miljöbrott som blir föremål för rättslig prövning och att när det gäller de två sist nämnda brotten bara en liten del av dessa någonsin leder till fällande domar. Icke desto mindre är vi alla eniga om att det är väsentligt att i lag förbjuda dessa handlingar. Denna övertygelse grundas inte på en naiv uppfattning om rätens samhälleliga effekter, dvs att en typ handling upphör att existera så snart som den förbjuds i lag. Vår övertygelse är snarare motiverad av insikten att det är nödvändigt att på det mest konkreta sättet, dvs i lagstiftningsform, markera att samhället inte tål dessa avskyvärda handlingar.

Det är med andra ord inte lagarnas effektivitet som styrningsinstrument, utan deras normativa betydelse för samhällsutvecklingen, som i första hand bör rättfärdiga deras existens.

Frågan är därför om kampen mot rasism verkligen betraktas som en av målsättningarna i det svenska samhället, och om principen om alla människors lika värde oavsett kön, hudfärg, ras eller religion osv är tillräckligt förankrade i den svenska kulturen.

Rätten i sig kan inte motverka rasismen i samhället men det innebär inte att den ska uteslutas i kampen mot rasism. I själva verket bör rättsliga åtgärder utgöra utgångspunkten för denna kamp. En avsaknad av lagstiftning mot rasism kan annars tolkas av somliga som ett tecken på att samhället legitimerar rasistiska handlingar. Lagstiftning mot rasism måste emellertid kompletteras med utom-rättsliga, dvs kulturella och sociala, åtgärder.

Sammanfattningsvis kan vi säga att trots nödvändigheten att i lag förbjuda rasistiska sammanslutningar kan rasism inte enbart bekämpas med hjälp av lagstiftning. Denna kamp måste även komma i uttryck på myndigheternas verkställande nivå och genom en kritisk granskning av det offentliga livets alla möjliga hörn.

Diskurs på etnokulturella frågor

I diskussionen ovan utgick jag från antagandet att de värderna som utkristalliserats av rätten måste vara tillräckligt förankrade i medborgarnas livssyn, och att uppkomsten av nya rättsregler måste ingå i en kommunikativt medveten samhällelig dialog, om de ska uppfylla lagstiftarnas intentioner. I det följande ämnar jag att närmare utveckla detta argument med hjälp av Jürgen Habermas teori om det kommunikativa handlandet och hans betoning av differentieringen av det moderna samhället i två delar, *livsvärld* och *system*,² med var sin form av integration. De värderingar som avgör förhållningssättet till ras-, invandrar- och flyktingfrågor samt attityder till främmande folkgrupper hör till livsvärlden medan att lagsättningsvägen – och med tvång eller hot om straff – reglera dessa frågor är ett systemförankrat tänkande genomstrukturerat av instrumentell rationalitet. Dessutom kommer jag att betrakta rasism som en form av sociokulturell diskurs, som liksom lagsättningen mot den, är präglad av kommunikativa störningar.

Fördomar som interpersonliga offentliga föreltelser

Socialpsykologiska teorier och deras metoder att examinera fördomar, vilka har dominerat senaste decenniernas diskussioner om rasism, hjälper oss främst med att beskriva fördomens mekanismer på individens interaktionsnivå. Dessa teorier får emellertid mycket begränsad räckvidd då de tillämpas på samhällsnivå och för att beskriva och förklara samhälleliga makro-processer, som på ett subilt sätt, upprätthåller ett fördomsfullt förhållningssätt gentemot etnokulturella minoriteter. Sociopsykologi beskriver fördomen som den kognitiva medjeljens baksida, dvs som ett oundvikligt "ont" av människans kategorisering, klassificering, typifiering och upplevelse av likhet och olikhet mellan olika föreltelser. Som Arne Trankell uttryckte det (1979: 10) finns det på mikro-nivå ingen anledning att uppfatta fördomsfulla människor som onda i sig. Fördomarna ingår, med andra ord, helt enkelt i människans strävan att anpassa sig till den yttre världen. Trankell beskriver fördomar som "specialfall av arbetshypoteser" om världen och verklighetens beskaffenhet, som "bygger på erfarenhetsmaterial från vårt dagliga liv men också på de föreställningar vi tillägnat oss på annat sätt" (Trankell 1979:1).

- Psykologiska och socialpsykologiska teorier säger dock lite om hur fördomar *reproduceras* som ett samhällsfenomen på makronivå, och hur
2. Begreppen system och livsvärld använder jag i enlighet med Jürgen Habermas definition i *Legitimation Crisis*, London 1976: 4.

de blir en del av ett folks kultur. De beskriver fördomar som *inträpersonliga* fenomen och försummar deras *interpersonliga* karaktär som kan styra det offentliga samtalet.³ Med andra ord, förblir frågan om hur fördomsfulla attityder blir skilda från de kognitiva aspekterna av människans naturliga mentala verksamhet och får en självständig intersubjektiv social status obesvarad.

Det är emellertid precis den intersubjektiva kvaliteten av fördomar – att de inte begränsar sig till face-to-face interaktion och kan ingå i det offentliga samtalet – som borde få speciell uppmärksamhet och utgöra studieobjektet i vårt fall. Vår problematik består ju inte enbart i att beskriva och att förstå fördomarnas mekanismer, utan att analysera deras relation till rätten och rättens förmåga att styra liknande föreltelser för att frambringa social förändring i en i förhand bestämd riktning. Rätten kan visserligen försöka att angripa etnokulturella fördomar på individens nivå men det finns mycket som tyder på att det enbart skulle ha negativa effekter.

Erfarenheterna från olika försök att "motarbeta" fördomar genom exempelvis propaganda och att argumentera mot innehållet i deras antipatiska föreställningar visar klart att man snarare framkallar den motsatta effekten. Trankell utvecklar problemet på följande sätt:

Vi vet att experiment med informationskampanjer sällan ger några effekter. Ibland blir effekten till och med motsatta den man har eftersträvat; då människor utsätts för myndigheters uppfostrande åtgärder, läser de hårdare i sina oersonliga antipatier... Om man i sina ansträngningar att "bekämpa fördomarna" ökar de fördomsdrabbade människornas skuldberda genom att dessutom framställa dem som moraliskt klandrande ("fascister"), undanröjer man de flesta förutsättningarna för att kunna hjälpa dem. (1979:10)

Sammanfattningsvis kan vi säga, att rättsligt angripa fördomar på face-to-face interaktionsnivå innebär ett försök att styra människans normala kognitiva aktivitet och det blir därför ofruktbart eller skadligt för människan och samhället. Ty det högsta man kan uppnå är att skuldsätta individer eller straffa dem, vilket skulle motverka intentionen bakom hela företaget. Däremot, kan rätten motverka fördomar om, för det för-

3. Redan 1971 uppmärksamade Johan Asplund denna brist hos socialpsykologiska beskrivningar om "attityd" begreppet, som byggde på Allports teori. Asplund hävdade i en skrift om attitydsbegreppets teoretiska status att "attitudes should be conceived of as an interpersonal phenomenon, not as an intrapersonal phenomenon. The argument also entails that attitudes are public social events, not private mental states" (Asplund 1971).

sta, den koncentrerar sig på makronivå och, för det andra, om den ingår i ett medvetet försök att öka diskursen på etnokulturella frågor. Denna tes kommer jag att utveckla i det följande.

Fördom som systematiskt förvärgd kommunikation

Det är avsiktsorienterade handlingar och det medvetna subjektet som styr det traditionella samhällsvetenskapliga närmandet till frågor som gäller fördomar. Följer vi psykologiska och socialpsykologiska teorier om fördomar hamnar vi, som vi sett, i medvetandefilosofins cul-de-sac. För att ta oss ur detta dödläge, utan att återvända till startpunkten, måste vi, i likhet med Jürgen Habermas, göra ett paradigmskifte från medvetandefilosofin till det kommunikativa handlandet och till intersubjektivitetens sfär. Jag kommer därför med hjälp av Habermas teori om det kommunikativa handlandet (hädanefter TKH) att betona kommunikationens betydelse i processen av intersubjektivisering av etnokulturella fördomar. Sedan kommer jag att diskutera det offentliga samtalets roll i upprätthållandet av intersubjektiva förhållningssätt, bland etnokulturella fördomar i samhället. Det offentliga samtalet är kommunikation par excellence på samhällsnivå. Sist försöker jag att ta i tu med artikelns ursprungliga frågeställning.

Om man tillämpar den kommunikationsteoretiska begreppsapparaten som Habermas utvecklat i TKH, på vår problematik, definieras fördom som ett social-patologiskt fenomen. Denna patologi har främst en samhällsrelig makrokaraktär och är inte avhängig av face-to-face-interaktioner. Med andra ord definieras fördomar inte längre genom att man betonar människans kognitiva processer utan snarare i termer av de pågående allmänna kommunikationerna i samhället. Slutligen ingår etnokulturella fördomar i den kategori av företeelser som perverterar det rationella samtalets möjligheter och den demokratiska potentialen i det moderna samhället.

Habermas försöker i sin TKH att med hjälp av begreppet kommunikativ förnuft – som till skillnad från det instrumentella förnuftet är inriktat på ömsesidig förståelse – hitta en väg ur den weberianska "järnburen" och pessimismens fälla. Det är i det kommunikativa förnuftet som, enligt Habermas, människans emancipation från strukturell tvång ligger, dvs från inre och yttre förtryck. Låt oss här börja med Anders Ramsays kortfattade beskrivning av TKH:

Den grundläggande formen av social handling är det förståelseorienterade handlandet, med språket som sitt främsta medium. De samhällsreliga aktörerna intar inte en direkt relation till något i värld-

den – såsom i en sociologisk teori som bygger på medvetande filosofin – utan till de andra samhällsreliga aktörerna om något i världen: ett sakförhållande, en norm eller en känsloyttring.

Motsvarande gör vi anspråk på att våra yttiranden skall vara sanna, riktiga eller uppriktiga (eller "sannfärdiga") och vi kan förhålla oss till dessa giltighetsanspråk jakande eller nekande. Koordinerar aktörerna sina handlingar förståelseorienterat och inte exempelvis manipulativt eller efter ekonomisk modell, handlar de kommunikativt. I möjligheten att säga ja eller nej till ett giltighetsanspråk ligger också, enligt Habermas, skillnaden mellan frihet och ofrihet.⁴

Fördom är en form av systematiskt förvärgd kommunikation i den meningen att den strukturellt utesluter "ute-grupper" från sådan diskurs som även gäller deras (dvs ute-gruppernas) identiteter. Rassistisk ideologi, attityd och sympati är slutresultat av sådana förvärgda kommunikationer där aktörer som delar i symbolisk interaktion, som berör etnokulturella spörsmål, inte har lika möjligheter att uttrycka sig och/eller kritisera, samt ifrågasätta de underförstådda giltighetsanspråken i talakter (speech acts) och att presentera själv-identiteter (Fuchs & Case 1989).

Denna uteslutning blir betydelsefull för samhällsutvecklingen i den mån det gäller etnokulturella spörsmål – dvs för hur samhället i sin helhet ställer sig till minoritetskulturer samt till ras-, invandrare- eller flyktingfrågor – när uteslutningsmekanismen blir en särskild av det offentliga samtalet.

Det är främst genom det offentliga samtalet som ett förhållningssätt blir intersubjektivt på samhällsnivå. Fördomsfulla förhållningssätt reproduceras emellertid av det offentliga samtalet när dess kommunikativa egenskap är förvärgd. Uttryckt på annat sätt, utgör ett offentligt samtal som är instrumentellt inriktat, grogrund för missförståelse, fördomsfulla attityder och förtryck.

Rättens kommunikativa förmåga

I första delen av denna artikel ställde jag frågan om det var möjligt att överhuvudtaget reglera etnokulturella konflikter samt att styra rasism och fördomar med hjälp av lagförbud. Diskussionen som jag fört i den andra delen har ämnat belysa den kommunikativa aspekten av de ovan nämnda företeelserna. Det har argumenterats för att både rasism och

4. Ramsay 1991.

etnokulturella fördomar är produkter av systematiskt förvärgd kommunikation av etnokulturella frågor i samhället. Det kommunikativa handlandet strävar däremot mot konsensus och detta kan man nå enbart genom diskurs, "vilket bl a innebär att varje individ får tillfälle att definiera sina behov" (Ericsson 1985:30). För att rätten skulle kunna "bekämpa" rasismen måste den kunna överkomma de hinder som stör kommunikativt inriktade handlingar på detta område. Detta kräver en omformulering av vår ursprungliga frågeställning.

Rättsutopi?

För att motverka etnokulturella fördomar och konflikter har jag argumenterat för att vi måste försöka minska kommunikationsstörningarna samt att sträva efter att befri en tvångsfri diskurs i dessa frågor. Ju mindre förvärgd kommunikation, desto mer rationell blir vår hantering av konflikter förorsakade av etnokulturella fördomar. Den ursprungliga frågan måste därför uppdelas i två nya delfrågor:

- 1) Kan rätten påbötja eller påskynda läroprocesser som kan bidra till att den kommunikativa kompetensen ökar?
- 2) Innehåller straffrätten – ty de bestämmelser i svensk rät som är avsedda att reglera etnokulturella frågor, som hets mot folkgrupp, olaga diskriminering, och det nya lagförslaget mot rasistiska sammanslutningar är straffrättsliga – sådana särdrag som kan bidra till ökad kommunikativ handling?

När det gäller den första frågan påpekar Bo Carlsson, i ett annat sammanhang (1988, 1989), att rättens möjlighet som extern kommunikationsstimulans inte är oproblematisk. Carlsson skriver:

Graden av rationalitet är avhängigt anledningen till varför kommunikationen kom till stånd, organisationens eller organisationens struktur, aktörernas vilja och handlingsmöjligheter. Habermas talar om en procedurrell rationalitet, men Wiethölter talar även om den procedurrella rationalitetens hemliga materietet (Wiethölter 1986). Vad Wiethölter åsyftar är att vissa grupper gör sig mer hörda och det påverkar procedurens och kommunikationens resultat...

Givetvis föreligger en rad olika problem när det gäller det kommunikativa handlandets premisser och rättens kommunikativa kvalitet. Det innebär att en empirisk studie som åberopar sig på Habermas måste klargöra såväl kommunikationens faktiska möjligheter som dess begränsningar och graden av (systematisk eller systematisk) sförd kommunikation (1988:234).

Även om Carlsson, i enlighet med Klaus Eder, hävdar att trots allt så är "kommunikation bättre än ingen kommunikation" alls vare sig den är strategisk, 'terapeutisk' eller instrumentellt betingad" är det självklart att rätten inte utgör den ideala institutionen för kommunikation i allmänhet och för kommunikativt handlande i synnerhet. Rättens bristande kommunikativa förmåga blir speciellt markant, för att nu anknyta diskussionen till den andra frågeställningen ovan, inom straffrätten. Även om det inom vissa civilrättsliga områden uppmuntras till dialog mellan de tvistande parterna för att dessa kanske skall kunna kompromissa och träffa en uppgörelse, saknar straffrätten några sådana "opraktiska" kommunikativa ambitioner. Straffrätten är inte konstruerad för att lösa konflikter utan för att utmätta straff. Den skapar en arena för instrumentellt handlande och inte för att diskutera "giltighetsanspråk" av olika normer. Rättens syn på "rät" och "fel", som sätter ramarna för beslutsfattande, är med andra ord inte upp till diskussion. Följaktligen är straffrätten oförmögen att påskynda lösningar av samhällsproblem, sedan må det vara ett ökat fall av misshandel, stöld, häleri, mord, hets mot folkgrupp eller rasism.

Slutord

Slutligen vill jag upprepa att även om det är nödvändigt att i lag förbjuda rasistiska organisationer, kan etnokulturella konflikter och etnokulturella fördomar motverkas enbart med hjälp av en ökad fri debatt om invandrar- och flyktingfrågor samt en diskussion om majoritetens relation till etnokulturella minoriteter i Sverige. Dessa diskussioner bör föras så att de i så hög grad som möjligt uppfyller det kommunikativa handlandets kriterier, dvs att olika inblandade parter fritt får föra fram sin sak och att ingen speciell grupp driver diskursen i enlighet med sin kulturella måttstock. Målsättningen måste vara att sträva efter ett herravädesfritt åsiktsutbyte och en debatt gällande dessa frågor. Jag är medveten om de oerhört komplicerade svårigheter som kan uppstå i en interkulturell kommunikation och att en sådan diskurs från början kommer att vara genomsvad av förvirringar. För närvarande finns det emellertid inget bättre alternativ än att förespråka en ökad dialog i Habermas anda. Som Klaus Eder (1987:227) uttryckt det: "Endast om det kommuniceras finns det en möjlighet till förändringar. I synnerhet förändringar av samhällets egen symbolordning. Den procedurrella rationaliteten består i att framtvinga kommunikation även där sådana annars kanske inte skulle finnas."

Att hänvisa bestämmelser som gäller etnokulturella förhållanden i

samhället till BrB är emellertid ytterst beklagligt. Att använda rätten för att hota eller straffa människor som i ord eller fysisk handling uttrycker rasistiska fördomar kan enbart leda till dödläge i en betydelsefull socio-kulturell konflikt i samhället. Straffrätten är icke-kommunikativ; dess enda målsättning är att se till att individen underkastar sig det etablerade samhällets betydenormer. Straffrätten löser därför inga samhällsproblem.

Litteratur

- Allport, Gordon W (1954) *The Nature of Prejudice* Cambridge Massachusetts.
- Allwood, Jens (1988) *Attityder och värderingar i kulturmöten*. Institutionen för lingvistik, Göteborgs universitet.
- Asplund, Johan (1971) *Om attitydbegreppet Teoretiska status Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet*.
- Aubert, Vilhelm (1980) *Inledning till rättssociologi*. Stockholm: AWE/CEBERS.
- Banakar, Reza (1989) "The Dilemma of Law, An Examination of Controversial Judicial Decisions in Ethno-Culturally Based Legal Disputes" i *Tidskrift för rättssociologi* Vol 6 nr 3/4.
- Banakar, Reza (1990) "Etnisk diskriminering" i *Invandrare & Minoriteter*, nr.4.
- Banakar, Reza (1990) "Lagen, politikens verktyg" i *Invandrare & Minoriteter*, nr. 5&6.
- Banakar, Reza (1991) "Debat på låtsas" i *Invandrare & Minoriteter*, nr. 6.
- Banakar, Reza (1992) "No se tiran piedras cuando se tiene tejado de vidrio" i *Liberación*, den 20 mars 1992.
- Carlsson, Bo (1986) "Teorin om den kommunikativa kompetensen" in *Tidskrift för rättssociologi* vol 3 NR 2.
- Carlsson, Bo (1988) "Rättens kommunikationskapande kvaliteter" in *Tidskrift för rättssociologi* vol 5 NR 3/4.
- Carlsson, Bo & Issacson, Åke (1989) *Hälsa, kommunikativt handlande och konfliktlösning* Lund: Bokbox.
- Ericsson, Lars (1985) *Ett surt regn kommer att falla* Lund: Bokbox.
- Franck, Hans Göran, red.(1989) *Kriminalitet och frihet* Stockholm: Verdandi förlag.
- Habermas, Jürgen (1976) *Legitimation Crisis* London: Heinemann.
- Habermas, Jürgen (1970) "On systematically Distorted Communication." *Inquiry* 13: 205-218.
- Peterson Royce, Anya (1985) *Ethnic Identity* Indiana University Press.
- Ramsay, Anders (1991) "En kritisk måtstock för det moderna samhället" i *Sydsvenska Dagbladet*.

- Trankell, Arne (1979) *Några reflexioner om fördomarnas natur* Pedagogiska institutionen: Stockholms universitet.
- Trankell, Arne (1974) *Svenskarnas fördomar mot invandrare*, Invandrarutredningens huvudbetänkande, bilagadelen SOU 1974:70.
- Weber, Max (1958) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (trans. Talcott Parsons) New York.
- Westin, Charles (1987) *Den toleranta opinionen* DELFO rapport nr 8.

Rapporter:

- Organiserad rasism*, EDU:s delbetänkande om åtgärder mot rasistiska organisationer. SOU 1991:75.
- Mångfald mot enfold*, Slutrapport från kommissionen mot rasism och främlingsfientlighet, Del 1 & 2, SOU 1989:13 & 14.
- Invandrare i tystnadsspiralen*, En rapport från Diskrimineringsutredningen, Stockholm 1985. Arbetsmarknadsdepartementet.

Författarpublikationer:

- Reza Banakar är doktorand vid avdelningen för rättssociologi vid Lunds universitet.

